

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3
The 3rd STOU Graduate Research Conference

ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และการอนุรักษ์ควายไทย: กรณีศึกษาชาวนาดำบลดอนปูลู

อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี

**Belief, Tradition, Rite and Conservation of Thai Buffaloes: A Case Study of
Farmers in the Don Pru Sub-District of the Si Prachan District
In SuphanBuri Province**

พิสิทธิ์ อุดมผล (PisitUdomphol) * สรายุทธ ยะหะกร (Sarayudth Yahakorn)**

จิตรา วีรบุรินทร์ (Jitra Veeraburinon)***

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับควายไทย (2) ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อด้านความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับควายไทย (3) ศึกษาปัญหาอุปสรรคในการเลี้ยงควายไทย (4) ศึกษารูปแบบการอนุรักษ์และส่งเสริมความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม การเลี้ยงควายไทยของชาวนาดำบลดอนปูลู อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี

วิธีการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพกลุ่มตัวอย่างได้แก่ผู้รู้ 3 คน ผู้นำชุมชน 3 คน นักวิชาการ 2 คน ชาวนา 18 คน รวม 26 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่แบบสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและแบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า (1) ความเชื่อเกี่ยวกับควาย ได้แก่ ขวัญควาย, พิธีขอขมาควาย, รูปพรรณสัณฐานควาย, พญาควาย, พิธีไหว้เจ้าที่ควาย, ควายกับงานสถาปัตยกรรม, การชนควาย และการวิ่งควาย ส่วนประเพณี ได้แก่ ประเพณีชนควายและวิ่งควายด้านพิธีกรรม ได้แก่ พิธีบายศรีสู่ขวัญ, พิธีกรรมไหว้เจ้าที่ควาย และพิธีขอขมาควาย (2) ปัจจัยที่ส่งผลต่อด้านความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวกับควายเกิดจากแนวคิดพื้นฐานทางศาสนาและค่านิยมในสังคมเกษตรกรรมไทย (3) ปัญหาอุปสรรคในการเลี้ยงควายมีสาเหตุจากการใช้เครื่องจักรกลแทนควายและการปรับปรุงพันธุ์ (4) รูปแบบการอนุรักษ์และส่งเสริมความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวกับควายเป็นการยากเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตในภาคเกษตร

คำสำคัญ ควาย อนุรักษ์ ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม

* นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช PISIT@CTILCO.TH

** อาจารย์ประจำสาขาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช sarayud.y@bu.ac.th

*** รองศาสตราจารย์ ประจำสาขาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช laasvchi@stou.ac.th

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3
The 3rd STOU Graduate Research Conference

Abstract

The purposes of this research were to study 1) the belief, traditions and rituals about Thai buffalo, (2) the influence factors on the belief, traditions and rituals that were related to Thai buffalo, (3) the problems and obstacles in raising Thai buffalo and, (4) also the way of its conservation in contributing the belief, traditions, rituals and buffalo raising of Donpru farmer, Sriprachan district Supanburi province.

The research methodology was qualitative research. The information was collected from twenty-six informants that can be identified as three of the village-learned farmers, three of community leaders, two of Thai buffalo experts, and eighteen farmers. Research instruments were In-depth interview inventory and Non-participated observation form. The data obtained was analyzed using the descriptive analysis method.

The findings were revealed that; (1) the belief about the buffalo had been shown in many significant perspectives such as the belief of “Khwan” of the buffalo, the appearances of buffalo, “Pa-Ya” buffalo (the Lanna word that is used to represented to the dignified identification of the great buffalo) and the belief of the buffalo that portrayed in the architectures as well as the various agricultural rituals for example guardian spirit-respecting ritual, Khwan-raising ritual, buffalo-apologetic ritual, buffalo fighting and buffalo racing ; (2) The influence factors on the related belief, traditions and rituals were rooted in the Buddhism belief and agricultural social norm; (3) the difficulties in raising the buffalo were the replacement of mechanical instruments in farming and the problem of breeding improvement; (4) The change of agricultural system was the great obstacle in contributing the buffalo conservation to promote the traditional belief and rituals.

Keywords: Buffalo, Conservation, Belief, Tradition, Ritua

* นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช PISIT@CTL.CO.TH

** อาจารย์ประจำสาขาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช sarayud.y@bu.ac.th

*** รองศาสตราจารย์ ประจำสาขาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช laasvchi@stou.ac.th

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

บทนำ

ควายเป็นสัตว์โลกที่มีวิวัฒนาการมาอย่างยาวนาน ควายเป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมจัดอยู่ในสัตว์ตระกูลควาย(The Bovines : Cattle)ซึ่งในสัตว์ตระกูลสายวัวควายนี้ยังแบ่งออกเป็น 5 ประเภทคือ ประเภทวัว (Cattle) ประเภทกระทิง(Bison),ประเภทควาย (Buffalo) ประเภทกวาง เลียงผา (Various antelopes) ประเภทจามรี (Yak) ในประเภทของควายสามารถแบ่งออกเป็น 3 ชนิดคือ 1) ควายแอฟริกา (Africa Buffalo: SyncerusCaffer)2.) ควายเอเชีย (Asiatic Water Buffalo : BubalusBubalis) 3) ควายแคระ (Anoas : Anoa) ในควายชนิดที่เรียกว่าควายเอเชีย (Asiatic Water Buffalo : BubalusBubalis) แบ่งออกเป็น 2 ชนิดคือควายแม่น้ำ(River or Riverine Buffalo) สำหรับการกล่าวถึงควายในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึงควายปลัก (Swamp Buffalo) อย่างเดียว เพราะควายปลักเป็นสัตว์ใช้แรงงานซึ่งผูกพันกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาไทยอย่างเหนียวแน่น เนื่องจากควายมีความสำคัญในระบบการเกษตรของไทยมาแต่โบราณ

เดิมทีมนุษย์ได้เรียนรู้และเห็นประโยชน์ของฝูงควายป่าจึงได้เรียนรู้วิธีการนำควายป่ามาใช้แรงงานจนมีการนำมาเป็นสัตว์เลี้ยง ประกอบกับควายที่มีนิสัยเชื่องไม่ดุร้าย เลี้ยงง่าย อดทน แข็งแรงไม่ค่อยมีโรคภัยไข้เจ็บเชื่อฟังคำสั่งของมนุษย์และมีนิสัยชอบน้ำจึงสอดคล้องลงตัวกับการใช้แรงงานในการทำนา ชาวนาจึงมอบหน้าที่สัตว์ใช้แรงงานเพื่อการเกษตรและทำนาให้แก่ควายนับแต่นั้นเป็นต้นมาประโยชน์ของควายมีมากมายหลายประการได้แก่ (เอี่ยม ทองดี 2534:19-76)

1. การหักร้างถางพง เมื่อชาวนาต้องการแปลงสภาพทุ่งนาหรือป่าให้เป็นพื้นที่สำหรับปลูกพืชผักหรือนาข้าว
2. การไถนาและการคราดนา โดยนำควายมาเทียมไถหรือคราด
3. การลากเข็นขนส่ง ควายยังสามารถใช้ลากเข็นพาหนะเพื่อบรรทุกสิ่งของสัมภาระต่างๆ เช่นผลผลิตทางการเกษตร จากไร่นามาสู่หมู่บ้าน หรือจากหมู่บ้านไปตลาดหรือไปหมู่บ้านอื่น
4. การใช้ควายนวดข้าว
5. การเลี้ยงควายยังเป็นการออมทรัพย์และสะสมอาหารของเกษตรกร

นอกจากควายจะเป็นสัตว์ที่ใช้แรงงานแล้ว ควายยังมีคุณสมบัติประโยชน์ในการใช้เป็นอาหาร เช่นนมควาย แต่เนื่องจากควายปลักให้น้ำนมได้เพียงวันละ 1 กิโลกรัม จึงไม่เหมาะในการเลี้ยงเพื่อหวังน้ำนม (www.thaitravelhealth.com) การเลี้ยงควายในการไถนาจะช่วยให้ชาวนามีความมั่นคงในชีวิตและครอบครัวมีความสุข เพราะว่า (เจริญ จันทลักษณ์ 2549: 68-69) ควายเป็นทรัพย์สินที่ขายได้ในยามทุกข์ยาก

จากประโยชน์และคุณค่าของควายจึงทำให้ควายเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำรงชีพแบบพื้นบ้านในสังคมชาวนาและวัฒนธรรมพื้นบ้านจึงมีความพยายามในการเลี้ยงดูควาย และการพยายามสร้างคุณค่าความรู้ ความเชื่อ ประเพณี ตลอดจนพิธีกรรมต่างๆเกี่ยวกับควายขึ้นซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่เป็นอำนาจของระบบจิตใจ เช่น ความเชื่อประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญควาย ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีไหว้เจ้าที่ควาย ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีขอขมาควาย ความเชื่อเกี่ยวกับลักษณะรูปพรรณสัณฐานของควายที่เป็นมงคลและอัปมงคล ความเชื่อเกี่ยวกับพญาควาย ความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับควายกับงานสถาปัตยกรรม ประเพณีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการชนควาย ประเพณีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการวิ่งควาย

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

ปัจจุบันบทบาทในการใช้แรงงานควายเริ่มลดลงตั้งแต่เครื่องจักรกลได้แพร่ขยายเข้าสู่สังคมชนบท การใช้เครื่องจักรเครื่องยนต์สำหรับภาคเกษตรเริ่มมีปรากฏเป็นครั้งแรกในสมัยปลายรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2450 นายยวเคนเซนชาวเยอรมันได้นำเครื่องจักรไถนาพลังไอน้ำมาทดลองแต่ไม่คุ้มค่าใช้จ่ายจึงเลิกไปจนถึงยุคปฏิวัติเขียวที่เกิดขึ้นในประเทศสหรัฐอเมริกา (เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2473) มีการใช้สารเคมี และเครื่องจักรกลสมัยใหม่ส่งเสริมเผยแพร่วัตถุกรรมสู่โลกที่สามจนในที่สุดก็ได้เข้ามารับหน้าที่แทนควายในด้านการทำนา (ยุพิน คำแท่ง 2528: 129-138)

โดยสภาพปัจจุบันการใช้เครื่องจักร เครื่องยนต์เป็นค่านิยมที่บ่งบอกถึงความทันสมัย ความมีฐานะทำให้ควายไทยจึงหมดประโยชน์และไม่มีบทบาทหน้าที่เป็นสัตว์ใช้แรงงานเพื่อการเกษตรและทำนาอีกต่อไปหลังจากประเทศไทยเกิดภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 จำนวนควายของประเทศได้ลดลงในอัตราเฉลี่ยปีละ 7.6 เปอร์เซ็นต์ และจากรายงานในปี 2551 ทั้งประเทศเหลือควายอยู่ประมาณ 1.36 ล้านตัว

สภาพการเช่นนี้เรียกได้ว่าอยู่ในขั้นวิกฤตการอนุรักษ์ควายไทยให้คงอยู่กับคนไทยต่อไปจึงเป็นสิ่งสำคัญที่คนไทยควรตระหนักและดำเนินการไปในทิศทางที่ทุกฝ่ายต้องร่วมมือกันสำหรับภาคเอกชนและภาครัฐก็มียุทธศาสตร์หลายโครงการที่ริเริ่มและดำเนินการ เช่น สโมสรรังโรตารีสิงห์บุรี จัดทำโครงการอนุรักษ์พันธุ์ควายไทยด้วยการใช้วัดเป็นสถานที่รับบริจาคพันธุ์ควายเพื่อนำมาเลี้ยงดูแลอนุรักษ์ไว้เพื่ออนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาหาความรู้รวมทั้งการส่งเสริมการท่องเที่ยวและกระตุ้นเศรษฐกิจโดยจัดให้บริการแก่นักท่องเที่ยวที่แวะเวียนโบราณเทียมควายท่องเที่ยว ส่วนในจังหวัดสุพรรณบุรี มีการจัดตั้งบ้านควายไทยขึ้นเพื่ออนุรักษ์และส่งเสริมวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนชนบทที่นับวันจะสูญหายไปพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงภายในบริเวณมีการจัดการแสดงของควายร้านอาหาร บ้านพักรับรองนักท่องเที่ยวที่เข้ามาชื่นชมเรื่องราวในอดีตของชาวนาและควายไทย และในทุกภูมิภาคทั่วประเทศพบว่ามีการจัดตั้งกลุ่มสมาคม และเครือข่ายการอนุรักษ์ควายไทยอย่างแพร่หลาย หลายหลายโครงการอื่นๆ อีกมากมาย

สำหรับภาครัฐมีความตระหนักและดำเนินการเพื่อการอนุรักษ์และขยายพันธุ์ควายไทยในหลายหลายโครงการ เช่น กรมปศุสัตว์มีการจัดตั้งกลุ่มสมาชิกผู้เลี้ยงควายเพื่อดูแล ส่งเสริม แนะนำตลอดจนจัดสรรงบประมาณสนับสนุนกลุ่มสมาชิกมีการจัดงานกระบือแห่งชาติทุกปีมีการจัดตั้งโครงการธนาคารโค กระบือตามพระราชดำริ (ร.ค.ก.) สถานีบำรุงพันธุ์สัตว์ในหลายจังหวัดมีการกำหนดมาตรการเพื่อชะลอการลดจำนวนของควายปลักในประเทศไทย เป็นต้น แต่ทั้งนี้ การอนุรักษ์ควายไทยที่เป็นมาเป็นแต่เพียงทิศทางทางความคิดและการปฏิบัติที่มุ่งหมายในการอนุรักษ์เท่านั้นกระบวนการอนุรักษ์ทั้งปวงยังไม่สามารถชะลอการลดจำนวนประชากรควายในประเทศไทยได้เนื่องจากปัญหาทางด้านโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมจึงเป็นสิ่งที่ต้องการความร่วมมือร่วมใจจากทุกฝ่ายทั้งทางภาครัฐ องค์กรเอกชน ภาคธุรกิจและโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเกษตรกรที่เลี้ยงควายรวมทั้งเยาวชนให้ได้ตระหนักและรู้คุณค่าของควายไทย จากสภาพการณ์ดังกล่าวผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาถึงความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับควายไทย, ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเชื่อ, ปัญหาและอุปสรรคในการเลี้ยงควายไทย รวมทั้งแนวทางการอนุรักษ์และส่งเสริมความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมและการเลี้ยงควายไทยของชาวนาตำบลดอนปราง อำเภอสรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. ศึกษาความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับควายไทย
2. ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อด้านความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับควายไทย
3. ศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการเลี้ยงควายไทย
4. ศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และส่งเสริม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมและการเลี้ยงควายไทยของ

ชาวนาดำบลดอนปราง อำเภอสรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี

วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประชากรที่ศึกษาและกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้ให้ข้อมูลได้แก่ ผู้รู้ (ชาวนาที่เคยใช้ควายทำนา) 3 คน ผู้นำชุมชน(กำนัน ผู้ใหญ่บ้านที่มีอาชีพชาวนา) 3 คน นักวิชาการ (ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถเกี่ยวกับควายไทย) 2 คน ชาวนา 18 คน รวมทั้งสิ้น 26 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ แบบ สัมภาษณ์แบบเจาะลึก และแบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นการพรรณนาวิเคราะห์

ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย

1. เพื่อให้ทราบถึงประวัติความเป็นมา ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับควายไทยของ ชาวนา ดำบลดอนปราง อำเภอสรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี
2. เพื่อให้ทราบถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อด้านความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับควายไทย
3. เพื่อให้ทราบถึงปัญหาและอุปสรรคในการเลี้ยงควายไทย
4. เพื่อมีแนวทางการอนุรักษ์และส่งเสริม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมและการเลี้ยงควายไทยของ ชาวนาดำบลดอนปราง อำเภอสรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี
5. เพื่อเป็นข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าสำหรับผู้ที่สนใจที่จะศึกษาประวัติความเป็นมา ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับควายไทยและในเรื่องอื่นๆ อีกต่อไป

ระยะเวลาที่ทำการศึกษาวิจัย

ใช้ระยะเวลาดำเนินการ 1 ปี เริ่มตั้งแต่วันที่ 30 มกราคม 2554 ถึง 30 มกราคม 2556

ผลการวิจัย

1. ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับควายไทยประกอบด้วย (1) ความเชื่อเกี่ยวกับขวัญควาย ขวัญควายจะเป็นตัวแบ่งลักษณะประเภทของควายออกเป็นควายที่เป็นมงคลและไม่เป็นมงคลและหากขวัญไม่อยู่กับตัวควายอันเนื่องมาจากเสียใจหรือถูกเขินตีก็จะทำให้ควายเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สบาย(2) ความเชื่อที่เกี่ยวกับการ ขอบมาควาย เป็นการระลึกถึงบุญคุณของควาย ที่เรานำ มาใช้แรงงานและแสดงความห่วงหาอาทรต่อควาย เพราะ ควายเป็นผู้ให้แรงงานมีบุญคุณ ชาวนาจะทำพิธีขอบมา (ขอโทษ) ที่ต้องใช้แรงงาน ที่ทุบตี ค่าตอบแทนต่างๆ นานา และ ขอให้วัวควายแข็งแรงอย่าเจ็บป่วยตลอดฤดูกาลทำนา (3) ความเชื่อเกี่ยวกับลักษณะรูปพรรณสัณฐานของควาย เป็นการแบ่งลักษณะของควายออกเป็นควายลักษณะที่ดีหรือเป็นมงคลซึ่งหากเลี้ยงไว้จะทำให้เป็นสิริมงคลแก่

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

ครอบครัว นำความสมบูรณ์พูนสุขมาให้และควายที่อัมปลงคลหากเลี้ยงไว้จะนำความเดือดร้อนมาสู่ครอบครัว (4) ความเชื่อเกี่ยวกับพญาควาย เป็นควายมงคล หากใครครอบครองก็จะพบแต่ความสุขความเจริญ การทำนาจะได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ (5) ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีไหว้เจ้าที่ควาย เป็นพิธีที่ทำขึ้นเพื่อปกป้องรักษา รวมทั้งแก้ปัญหาโรคระบาดในควายและภัยอื่นๆ เช่น สัตว์ร้าย โจรผู้ร้าย (6) ความเชื่อเกี่ยวกับควายกับงานสถาปัตยกรรม เป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับงานสถาปัตยกรรม การตกแต่งบ้านเรือน ที่มีความเชื่อเกี่ยวข้องกับควาย เช่น บ้านเรือนของชาวเหนือ (กาแล) (7) ความเชื่อเกี่ยวกับการชนควาย ไม่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในอดีตเป็นเพียงการเล่นเพื่อความสนุกสนาน แต่ปัจจุบันมีเรื่องเกี่ยวกับพิธีกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องคือ พิธีทำควาย หรือ แต่งควาย เพื่อเป็นการป้องกันคุณไสย (8) ความเชื่อเกี่ยวกับการวิ่งควาย เพื่อเป็นการพักผ่อนของชาวนาและควายหลังจากที่ได้ตรากตรำทำงานหนักมาทั้งปี

2. ปัจจัยที่ส่งผลต่อด้านความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวกับควายไทย ประกอบด้วย (1) ศาสนาคือรากฐานของวัฒนธรรมที่เข้ามามีบทบาทต่อความเชื่อพื้นบ้าน และตั้งอยู่บนฐานของระบบจิตใจให้คำนึงถึงคุณธรรม ศีลธรรม น้ำใจและปัจจัยทางด้านสังคมเช่นครอบครัว เช่นการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น (2) ความเชื่อและค่านิยมของสังคมเกษตรกรรมไทย โดยเกษตรกรไทยในทุกภาคนั้น ล้วนมีความผูกพันในเรื่องความเชื่อและค่านิยมเกี่ยวกับการเกษตรกรรมที่แตกต่างกันไปตามแต่ละภาคซึ่งมีลักษณะเฉพาะตัวมีทั้งที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน แสดงให้เห็นการผสมผสานของความเชื่อเรื่องผีแบบดั้งเดิมและความเชื่อที่รับจากศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์

3. ปัญหาและอุปสรรคในการเลี้ยงควายไทย ประกอบด้วย (1) ด้านการผลิตข้าว ควายยังให้ผลผลิตต่ำ ผลผลิตไม่เพียงพอต่อการบริโภคภายในประเทศ (2) ด้านการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีของเกษตรกร ชาวนามีการใช้เทคโนโลยีในระบบทางการแทนการใช้แรงงานควาย (3) ด้านความรู้ของเกษตรกร ซึ่งมีการศึกษาน้อย และไม่ได้มีวัตถุประสงค์เรื่องการเลี้ยงควายเป็นอาชีพ ทำให้การดำเนินงาน การเลี้ยงดู ไม่ได้มาตรฐาน (4) ด้านการปรับปรุงพันธุ์ ควายได้รับการปรับปรุงพันธุ์น้อย เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ได้ศึกษาเรื่องการเลี้ยงควายอย่างถูกต้อง ทำให้ขาดความสนใจในการดูแลด้านการปรับปรุงพันธุ์ อีกทั้งเกษตรกรไม่นิยมเลี้ยงควายพ่อพันธุ์ เนื่องจากการเลี้ยงควายพ่อพันธุ์มีภาระค่าใช้จ่ายสูง อีกทั้งมีการฆ่าควายเพศเมียและแม่ควายอู้มท้องเพื่อการบริโภค ทำให้ฐานแม่พันธุ์ลดลง (5) ด้านพืชอาหารสัตว์ พื้นที่เลี้ยงสัตว์สาธารณะถูกบุกรุก เกษตรกรขาดความสนใจในการปลูกพืชอาหารสัตว์ ทำให้ควายได้รับสารอาหารที่ไม่เพียงพอ (6) ด้านสุขภาพสัตว์ เกษตรกรผู้เลี้ยงควายส่วนใหญ่ไม่ให้ความสนใจในด้านสุขภาพของควายเท่าที่ควร เกิดปัญหาถูกควายตายก่อนหย่านม และการตายจากโรคพยาธิภายใน (7) ด้านเงินทุน เกษตรกรขาดเงินทุน (8) ด้านการส่งเสริมและพัฒนา ขาดงบประมาณสนับสนุนอย่างจริงจัง เนื่องจากไม่เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ควายไทย (9) ด้านการแปรรูป เนื้อควายเป็นสินค้าที่แปรรูปเป็นสินค้าอื่นได้น้อย (10) ด้านสังคม ประเพณี และวัฒนธรรม ขาดการสืบทอด วิถีชีวิต ภูมิปัญญา ประเพณี วัฒนธรรม เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากควาย อีกทั้งเยาวชนรุ่นใหม่ไม่เห็นความสำคัญ เครือข่ายอนุรักษ์ไม่เข้มแข็ง และค่านิยมการเลี้ยงควายแสดงออกถึงความเป็นเรื่องล้าสมัย (11) ด้านการศึกษาวิจัย ขาดการศึกษาวิจัยในชุมชนที่เกษตรกรมีส่วนร่วม และผลการวิจัยยังไม่มีการเผยแพร่สู่เกษตรกร

4. รูปแบบการอนุรักษ์และส่งเสริม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมและการเลี้ยงควายไทยของชาวนาดำบลดอนปรูอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรีพบว่า เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตในภาคเกษตรจากการที่ประเทศไทยได้เริ่มเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตในภาคเกษตร ตามแนวคิดเรื่องการปฏิวัติเขียว

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

(Green Revolution) ที่เกิดขึ้นในประเทศตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลต่อการกำหนดแนวทางและเป้าหมายทางการเกษตร โดยเริ่มเค้าโครงการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับแรกจนถึงปัจจุบัน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อคนไทยและประเทศไทยหลายประการ ทั้งด้านเศรษฐกิจและจิตใจ และทำให้เกษตรกรต้องใช้ต้นทุนในการทำการเกษตรสูงขึ้น สูญเสียวัฒนธรรมอันดีงามและเครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตรซึ่งเป็นภูมิปัญญาไทยแม้สถานการณ์จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว จะเป็น การยากที่จะอนุรักษ์และส่งเสริม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมและการเลี้ยงควายไทย แต่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องก็ควรหาทางอนุรักษ์และสนับสนุนเกษตรกรผู้เลี้ยงควายรวมตัวกันเพื่อพัฒนาการเลี้ยงควาย สนับสนุนการสืบสาน วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับควายถ่ายทอดภูมิปัญญาเรื่องควายไทยสู่สาธารณชน

อภิปรายผลการวิจัย

1. ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับควายไทยความเชื่อเรื่องขวัญควาย พิธีสู่ขวัญควาย ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีขอขมาควาย และความเชื่อเกี่ยวกับลักษณะรูปพรรณสัณฐานควาย สอดคล้องกับสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (2542:1291) ระบุว่าขวัญควายแบ่งเป็นขวัญที่เป็นมงคลและไม่เป็นมงคล ซึ่งในแต่ละขวัญมีจิตวิญญาณประจำอยู่เมื่อทำไร่ไถนาเสร็จแล้วทุกภาคของประเทศไทยจะทำพิธีสู่ขวัญและขอขมาควายเป็น การระลึกถึงบุญคุณควายความเชื่อเกี่ยวกับพิธีชนควาย สอดคล้องกับสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ (2542: 1863) ได้ให้คำอธิบายว่า การชนควายหรือฟันควายเป็นกีฬาอย่างหนึ่งนิยมมากที่เกาะสมุยใช้ควายต่อสู้กันควายที่นำมาชนต้องมีลักษณะดีตามลักษณะ มีวิธีการทางไสยศาสตร์และการใช้ยาตามขนบธรรมเนียมที่ยึดถือปฏิบัติกัน มา พิธีวิ่งควายเป็นประเพณีเกี่ยวกับการเกษตร สอดคล้องกับสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง (2542: 6114) ได้ให้คำอธิบายว่า เป็นประเพณีท้องถิ่นของจังหวัดชลบุรีเนื่องมาจากควายของชาวบ้านเจ็บป่วยเจ้าของควายได้ บินบนต่อเทพารักษ์เมื่อควายหายเจ็บป่วยจึงนำควายวิ่งแก้บนจนกลายเป็นประเพณีสืบต่อมา ความเชื่อเกี่ยวกับ พิธีไหว้เจ้าที่ควาย เป็นพิธีกรรมของชาวบ้านอย่างหนึ่งเกิดจากปัญหาความไม่มั่นคงในการทำมาหากิน เช่น ภัยจากโจร ภัยจากโรคระบาด ภัยจากสัตว์ร้าย สอดคล้องกับสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ (2542: 8794) ได้ให้ คำอธิบายว่า วัวควายเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญต่อเกษตรกรชาวนามาก การสูญเสียวัวควายจะทำให้ชาวนาประสบ ความเดือดร้อน จึงต้องหาทางป้องกันและขยายพันธุ์ให้มากขึ้นโดยมีความเชื่อสิ่งเร้นลับในธรรมชาติโดยเฉพาะ ดวงวิญญาณที่เป็นต้นตระกูลของวัวควายที่สามารถอำนวยการได้ตามต้องการได้แต่ต้องเช่นบตรพลีให้ถูกจึงเกิด พิธีกรรมไหว้เจ้าที่วัวควายขึ้น ความเชื่อเกี่ยวกับควายกับงานสถาปัตยกรรม สอดคล้องกับ นสพ.ข่าวสด (2552: 24) และสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (2542: 236) ระบุว่า บ้านเรือนของชาวเหนือมีลักษณะพิเศษที่เป็น เอกลักษณะได้แก่ กาแลประดับอยู่บนหลังคาและมีความเชื่อสืบเนื่องมาจากควาย คือ ประการแรกเชื่อว่ากาแลมา จากประเพณีการฆ่าควายเพื่อบวงสรวงบรรพบุรุษ นำเขาคาวประดับบนยอดหลังคาเพื่อบ่งบอกความร่ำรวยของ เจ้าของบ้านประการที่สอง เชื่อว่าหลังจากทำพิธีเช่นไหว้แล้วนำหัวควายไปแขวนเพื่อเป็นทานแก่คนกา ความเชื่อ เกี่ยวกับพญาควาย หากครอบครัวใดมีพญาควายไว้ในครอบครองจะพบแต่ความสุข ความเจริญ การทำนาได้ผล ผลิดดี สอดคล้องกับ กิตติ กุบแก้ว (2553: 63) ได้ระบุว่า พญาควายมีลักษณะเป็นสี่เผือก (ต่าง) 4 แห่ง ได้แก่ หน้าผาก เท้าหาง และปาก ถือว่าเป็นสัตว์หาญได้ยาก เชื่อว่าเป็นควายเจ้า ควายตัวอื่นจะยำเกรงยกให้เป็นจำฝูง

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3 The 3rd STOU Graduate Research Conference

ถ้ามีไว้ในครอบครองไม่ให้ขาย ไม่ให้เช่า แต่ถ้ายังไม่มีไว้ในครอบครองไม่ให้ซื้อ ไม่ให้หามาเลี้ยง เชื่อว่าพญาควายใช้ไถนาในผืนนาที่ผิวดินนั้น เพราะจะข่มผิได้

2. ปัจจัยที่ส่งผลต่อด้านความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับควายไทยเกิดจากความเชื่อที่อิงกับแนวคิดพื้นฐานทางศาสนาที่กล่าวถึงการห้ามฆ่าสัตว์ บทแผ่เมตตา และความเชื่อค่านิยมของสังคมเกษตรกรไทย ซึ่งในทุกภาคส่วนมีความผูกพันในความเชื่อ ค่านิยมเกี่ยวกับการเกษตรมีทั้งที่แตกต่างและคล้ายคลึงกัน สอดคล้องกับกฤษฎณา กุลทรัพย์ศักดิ์ (2540) ซึ่งได้ระบุว่าความเชื่อเป็นเรื่องของจิตมีมานานพร้อมกับการเกิดของชุมชน เพราะความเชื่อเป็นสิ่งที่ให้คำตอบในข้อสงสัยที่สืบหาเหตุผลไม่ได้จึงเกิดประเพณีต่างๆจากความเชื่อต่างๆ นั้น

3. ปัญหาและอุปสรรคในการเลี้ยงควายไทย การเลี้ยงควายไทยส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงของเกษตรกรรายย่อยมักประสบปัญหาเรื่องต้นทุนสูง ปัญหาการลักลอบนำสัตว์เข้าตามชายแดนและโรคระบาดในสัตว์ สอดคล้องกับ แผนยุทธศาสตร์ควายไทย 2555-2559 กรมปศุสัตว์ กระทรวงเกษตรฯ ได้ระบุว่า ควายมีปริมาณลดลงอย่างต่อเนื่องสาเหตุส่วนใหญ่มาจากการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของเกษตรกรที่มีการใช้เครื่องจักรกลแทนแรงงานควาย จึงไม่ให้ความสำคัญแก่ควายขายควายเข้าโรงฆ่า ผู้ที่ยังเลี้ยงควายอยู่ส่วนใหญ่ไม่ได้เลี้ยงควายเป็นอาชีพจึงไม่ได้ให้ความสนใจ การจัดการเลี้ยงดู การปรับปรุงพันธุ์ การป้องกันกำจัดโรค ทำให้ผลผลิตควายต่ำอาจทำให้ควายไทยสูญพันธุ์ได้

4. แนวทางการอนุรักษ์ควายไทยของชาวนาดำบลคอนปฐ อำเภอสรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นไปได้ยากเนื่องจากเกษตรกรเลิกเลี้ยงควายไถนา สอดคล้องกับเอี่ยม ทองดี (2534: 81) ได้ระบุว่า จากการที่ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตในภาคเกษตรตามแนวคิดเรื่องการปฏิวัติเขียว(Green Revolution) ที่เกิดในประเทศตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลต่อการกำหนดแนวทางและเป้าหมายทางการเกษตรเห็นได้ชัดเจนตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกจนถึงปัจจุบันซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกระทบต่อคนไทยและประเทศไทยทั้งด้านเศรษฐกิจและจิตใจทำให้เกษตรกรต้องใช้ทุนในการทำเกษตรสูงขึ้น สูญเสียวัฒนธรรมอันดีงามและเครื่องมือเครื่องใช้ในด้านเกษตรซึ่งเป็นภูมิปัญญาไทย

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่อง “ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และการอนุรักษ์ควายไทย: กรณีศึกษาชาวนาดำบลคอนปฐ อำเภอสรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี” ซึ่งการอนุรักษ์ควายไทยในปัจจุบัน ไม่ได้ได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟูจากบุคคลและหน่วยราชการต่างๆ ดังนั้นผู้ศึกษาวิจัยจึงมีข้อเสนอแนะดังนี้

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องควรฟื้นฟูประเพณี ที่เกี่ยวกับควายเช่น สนับสนุนการสืบสานวัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับควาย ถ่ายทอดภูมิปัญญาเรื่องควายไทยสู่สาธารณชน
2. หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องต้องปลูกจิตสำนึกให้ชาวนาดำบลคอนปฐรุ่นใหม่สนใจ ภูมิใจในภูมิปัญญาของตนเอง
3. การจัดกิจกรรมต่างๆ เช่นงานกระบือแห่งชาติ ควรมีกิจกรรมที่เกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆ ของควายรวมอยู่ด้วย

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มสธ. ครั้งที่ 3
The 3rd STOU Graduate Research Conference

ข้อเสนอแนะงานวิจัยที่ควรทำในอนาคต

สามารถใช้เป็นพื้นฐานในการวิจัยที่เป็นประโยชน์สำหรับการวิจัยในอนาคตและเป็นการต่อยอดเรื่องควา�ไทยให้คงอยู่ต่อไป ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะมีการศึกษาเพิ่มเติมเพื่อให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้นดังนี้

1. ควรมีเรื่องคุณค่าเกี่ยวกับคติความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับควา�ไทยในท้องถิ่นอื่น
2. ควรมีเรื่องการอนุรักษ์ควา�ไทยรวมทั้งประโยชน์ใช้สอยของควา�ไทยจะส่งผลดีต่อภาคเกษตรกรรม

ทำให้ต้นทุนการผลิตต่ำลง และไม่เกิดมลภาวะกับสิ่งแวดล้อม

เอกสารอ้างอิง

กฤษณา กุลทรัพย์ศักดิ์ (2540) "ประเพณีพิธีกรรมควา�ฮ้างของชาวอีสาน" วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
 ไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์)มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

กาแล (2542) "วัฒนธรรมไทย" สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือเล่ม 1 หน้า 236

กิตติ กุบแก้ว (2553) ภูมิปัญญา การคัดเลือกควา�ไทยกรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด

จริญ จันทลักษณ์ (2549) "เกษตรกรรมอย่างยั่งยืน" ใน เอกสารการสอนชุดวิชาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับ
 ความสุขมวลชนและการเกษตรยั่งยืน 68-69 นนทบุรี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
 สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์

ประเพณีวังควา� (2542) "วัฒนธรรมไทย" สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง หน้า 6114

พิธีสู่ขวัญควา� (2542) "วัฒนธรรมไทย" สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือเล่ม 3 หน้า 1291

พิธีไหว้เจ้าที่ควา� (2542) "วัฒนธรรมไทย" สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ หน้า 8794

ยุพิน คำแท่ง (2528) "เทคโนโลยีการผลิตข้าวของประเทศไทย พ.ศ.2398-2575" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร
 มหาบัณฑิตสาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาควิชาประวัติศาสตร์
 บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร

เอี่ยม ทองดี (2534) "ควา� : บทบาทและการเปลี่ยนแปลง" วารสารภาษาและวัฒนธรรม 10, 1

(มกราคม-มิถุนายน) : 81-91